

СУЧАСНА СИСТЕМА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

*Задорожній О.В.**

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ СПІВРОБІТНИЦТВА УКРАЇНИ ТА РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ В РАМКАХ СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА ЗА «ВЕЛИКИМ ДОГОВОРОМ»

У статті розглядається питання співробітництва України та РФ в рамках так званого «Великого договору» з точки зору міжнародного права, здійснюється політико-правовий аналіз двосторонніх відносин з огляду можливості застосування відповідних надбань у міжнародно-правовій та політичній сферах на сучасному етапі відносин між двома державами та у їх перспективі.

В статье рассматривается вопрос сотрудничества Украины и РФ в рамках так называемого «Большого договора» с точки зрения международного права, осуществляется политико-правовой анализ двусторонних отношений с точки зрения возможности использования соответствующих наработок в международно-правовой и политической сферах на современном этапе отношений между двумя государствами и в их перспективе.

This paper addresses the issue of cooperation between Ukraine and Russia in the framework of so-called «Great Treaty» in terms of international law, is the political and legal analysis of bilateral relations in view of the possibility of applying the relevant achievements in the international legal and political spheres at the current stage of relations between the two States and in their future.

Договір про дружбу, співробітництво та партнерство свого часу став основною засадою двосторонніх відносин між Україною та Росією і закріпив концепцію стратегічного партнерства між цими двома державами, який не втратив своєї актуальності і на сучасному етапі.

Відповідно до ст. 1 Високої Договірної Сторони як дружні, рівноправні і суверенні держави засновують свої відносини на взаємній повазі та довірі, стратегічному партнерстві та співробітництві. Кожна з Високих Договірних Сторін зобов'язалась утримуватися від участі або підтримання яких би то не було дій, спрямованих проти іншої Високої Договірної Сторони, і не укладати з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти іншої Сторони. Кожна із Сторін мала не допускати також, щоб її територія була використана на шкоду безпеці іншої Сторони (ст. 6).

В разі виникнення ситуації, яка, на думку однієї з Високих Договірних Сторін, створює загрозу миру, порушує мир або зачіпає інтереси її національної безпеки, суверенітету і тери-

* професор, завідувач кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

торіальної цілісності, вона може звернутися до іншої Високої Договірної Сторони з пропозицією невідкладно провести відповідні консультації. Сторони мають обмінюватися відповідною інформацією і за необхідності вживають узгоджених або спільних заходів з метою подолання такої ситуації [1, с. 518].

Як зазначає російський дослідник В. Христенко, хоча Договір називається «Договором про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною», більша частина Договору (23 статті з 41) безпосередньо присвячена саме співробітництву двох країн – торгово-економічному, науковому, гуманітарному, військовому тощо. Різні види партнерства – тобто взаємовідносини сторін в суто політичних сферах регулюються ще 8 статтями, а решта 10 стосуються процедурних питань щодо Договору [2].

Дійсно, в основному у Договорі були закріплені положення щодо співпраці у всіх основних сферах: військово, військово-технічне співробітництво, забезпечення державної безпеки, співробітництво з прикордонних питань, митної справи, експортного та імміграційного контролю (ст. 8), захист етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин (ст. 12), економіка (ст. 13), прямі торговельні та інші економічні відносини на рівні адміністративно-територіальних одиниць (ст. 14), стимулювання і взаємний захист їхніх інвестицій (ст. 15), діяльність в ООН та інших міжнародних організаціях, включаючи економічні, фінансові (ст. 16), транспорт (ст. 17), пошук та аварійно-рятувальні роботи, а також розслідування надзвичайних подій на транспорті (ст. 18), функціонування національних паливно-енергетичних комплексів, транспортних систем і систем зв'язку та інформатики (ст. 20), дослідження і використання космічного простору (ст. 21), сприяння під час ліквідації аварій, що виникли в результаті надзвичайних ситуацій (ст. 22), освіта, наука і техніка (ст. 23), культура, література, мистецтво, засоби масової інформації, туризм і спорт (ст. 24), захист і поліпшення стану навколишнього середовища (ст. 25), соціальний захист, включаючи соціальне забезпечення громадян (ст. 27), рятування і зберігання природного середовища Азово-Чорноморського басейну (ст. 29), охорона здоров'я (ст. 31), міграційні процеси (ст. 32), боротьба зі злочинністю та тероризмом (ст. 33), правова сфера (ст. 34), міжпарламентські зв'язки (ст. 35). Декларувалось, що сторони укладуть окремі договори, що наповнять ці положення конкретним змістом [1].

Висвітлення договорів в російських ЗМІ, що передувало їхньому підписанню наприкінці травня 1997 р. не відрізнялося ні інформаційної повнотою, ні інтенсивністю полеміки. Основна дискусія розгорнулася вже після підписання, на етапі ратифікації, коли противники договору отримали парламентську трибуну і перевели питання в центр суспільної уваги.

Візуючи Договір, політичне керівництво Росії чудово розуміло, що основна боротьба за цього приводу ще попереду. На спільній з українським Президентом прес-конференції Б. Єльцин звернувся до російських політиків і посадових осіб: «Той, хто заважатиме реалізації політичного договору, буде мати справу особисто з президентом!». Опір критиків Договору викорінювався, справді, вельми рішуче. Однією з жертв цієї лінії став А. Тулеєв, який займав в період обговорення Договору крісло міністра у справах СНД. «Я запропонував підписати замість політичного договору, який від початку до кінця готував до підписання віце-прем'єр Валерій Серов, політичну декларацію і договір про довготривале економічне співробітництво, – повідомляв Тулеєв газетярам. – У травні на засіданні уряду я відкрито заявив про свою позицію, після чого мене виключили з усіх комісій». Вже в липні 1997 р. Тулеєв був виведений і зі складу уряду. В рамках Законодавчих зборів найбільш активними критиками Договору зарекомендували себе впливовий член Ради Федерації Ю. Лужков і віце-спікер Держдуми С. Бабурін. Як показали парламентські слухання в березні 1998 р., а потім важке проходження договору в Державній думі в грудні 1998 р., ставлення до цього документа серед російських парламентаріїв дійсно було неоднозначним. Про збереження високого потенціалу конфліктності даної проблеми і ситуації в цілому говорили як організація, так і хід слухань, що суп-

роводжувався порушенням регламенту і традицій слухань, сварками парламентарів обох країн. Більшість присутніх на слуханнях незалежних експертів не отримали слова, у тому числі представники Інституту країн СНД, чия негативна позиція щодо змісту і характеру Договору була добре відома [3].

Головним аргументом противників договору (А. Тулєєва, колишнього командувача Об'єднаного командування Чорноморського флоту адмірала Е. Балтіна, політиків і парламентаріїв С. Бабуріна, А. Мітрофанова, О. Румянцева, Г. Тіхонова тощо) було твердження про його нерівноправний, невігідний для Росії характер. І хоча Договір як загальнополітичний охоплював весь комплекс російсько-українських відносин, на слуханнях у центрі дискусії виявилися питання кордонів і в першу чергу статусу Криму і Севастополя.

«Великий договір», з точки зору його противників, у тому вигляді, в якому він був підписаний і пропонувався до ратифікації, не міг розглядатися ні як гарантія дружби, ні як програма співпраці, ні як механізм партнерства. На їхню думку, пропонувався, по суті, Договір про кордони між Росією і Україною. У ньому юридично закріплювалося відторгнення від Росії історично їй належних і стратегічно важливих територій, її відмова на майбутні часи повертатися до питань про Крим і Севастополь. Прийняттям договору породжувалася ще й проблема Азовського моря і Керченської протоки, фарватер якого відходив до України. Справедливість останнього твердження, на їхню думку, підтвердилась згодом так званім «Тузлинським інцидентом». На значення територіального аспекту договору вказував і тодішній міністр закордонних справ України Г. Удовенко, підкреслюючи, що його сенс – у підтвердженні територіальної цілісності України, закриття «на вічні часи» питання про Севастополь і Крим [4].

Пропозиція уряду ратифікувати «Великий договір» у пакеті з трьома Угодами по Чорноморському флоту, згідно з якими він отримував можливість на 20 років зберегти свою основну базу в Севастополі, орендуючи її у України, сприймалася опонентами як бажання «підсолодити пігулку». Вони звертали увагу на те, що, знявши проблему статусу всього Севастополя, Росія отримала лише 4,5% його території під причали, склади, казарми і не отримала роздільного базування флотів. До того ж, Верховна Рада відокремила вигідну Україні, на думку українських парламентарів, частину запропонованого пакета – Договір від невігідної – Угоди. Підтримавши першу, Верховна Рада заморозила другу.

У зв'язку з цим в ході дискусії неодноразово лунала думка, що угоди з Чорноморського флоту можуть бути визнані Конституційним судом України «юридично нікчемними», оскільки суперечать їй Конституції, яка не допускає знаходження іноземних військових баз на території республіки. Та й підписані були Угоди не Президентом, як того вимагає та ж Конституція, а прем'єр-міністром, що теж дозволяє в будь-який момент поставити їх під сумнів [5, с. 13].

Аргументи уряду (що виступав за ратифікацію договору) були підтримані керівництвом Державної Думи і деякими її фракціями. Вони полягали в тому, що ратифікація дозволить ввести російсько-українські відносини в нормальне правове русло, перевести співробітництво на принципи стратегічного партнерства, рівноправності, добросусідства, взаємної вигоди, ефективніше вирішувати багато економічних, гуманітарних проблем. Щодо головного питання – «віддаємо або не віддаємо» Україні Крим і Севастополь – російські прихильники ратифікації «Великого договору», як і українська сторона, посилалися на Угоду про створення СНД, в якій йшлося про визнання і повагу до територіальної цілісності існуючих кордонів у рамках Співдружності [6].

Якщо Верховна Рада України затвердила документ швидко – в січні 1998 року, то роком пізніше в російському парламенті боротьба проти ратифікації була ще в самому розпалі. Українські колеги, в свою чергу, відклали ратифікацію підписаних одночасно з договором угод щодо розділу Чорноморського флоту і оренди частини Севастополя. Проте вирішальною перешкодою це не стало. У грудні 1998 року Держдума таки ратифікувала «Великий» росій-

сько-український договір. Підсумкове рішення на його підтримку стало можливим завдяки масованому тиску з боку МЗС, нового прем'єра Є. Примакова, спікера Селезнєва і керівництва КПРФ, викликавши в Росії масу критичних відгуків – як на публіцистичній, так і на політичній арені.

Подальше затвердження договору в Раді Федерації виявилось настільки ж гострим. Незважаючи на те, що комітет верхньої палати у справах СНД одностайно рекомендував схвалити закон про ратифікацію договору, Ю. Лужков і деякі губернатори виступили категорично проти ратифікації документа, що закріплює приналежність Україні Криму і Севастополя. Завдяки переконливості московського мера, ратифікація була відстрочена до середини лютого, приблизно на місяць – період, протягом якого посадові особи та лідери думок проявили незвичайну активність.

Крім російських офіційних осіб, надію на те, що Рада Федерації ухвалить «правильне рішення» (тобто схвалить договір) висловив Президент Білорусії О. Лукашенко; спікер української Верховної Ради Ткаченко тоді ж заявив, що йому «як громадянину і голові парламенту, незрозуміло те, що сьогодні відбувається в Росії із ратифікацією Договору». У середині самої Ради Федерації позиція Лужкова, хоча і була підтримана рядом відомих фігур, таких як губернатор Красноярського краю Лебідь, губернатор Хабаровського краю Ішаєв, в цілому так і залишилася позицією активної меншості. На засіданні 17 лютого (1999 року) закон про ратифікацію Договору був схвалений переважною більшістю голосів. У прийнятій постанові вказується, що документ набуде чинності після ратифікації українською стороною трьох базових угод по Чорноморському флоту, підписаних у травні 1997 року – умова, яку запропонував присутнім на засіданні Ради Федерації прем'єр-міністр Є. Примаков. Після засідання Ю. Лужков скаржився на безпрецедентний тиск уряду та МЗС [7].

Дискутуючи в парламенті, Ю. Лужков заявив: «За правилами прийому до НАТО стати його членом може тільки країна, яка врегулювала всі свої територіальні питання. Як тільки ми ратифікуємо Договір, шлях Україні в НАТО буде в цьому відношенні відкритий Пропоную не поспішати з ратифікацією Договору, направити всі свої зусилля на те, щоб заздалегідь зняти існуючі проблеми і не робити Договір тільки документом, який ... по суті, скрізь на Україні залишає російськомовне населення в настільки жахливому становищі при яскраво вираженій тенденції утиску прав. Народ не обдуриш – від 80 до 90 відсотків росіян виступають проти підписання Договору. І сьогодні вийшло так, що влада увійшла в глибинне протиріччя з думкою народу Я запитую: чи буде працювати такий Договір і в чий інтерес? Чи вирішує він існуючі проблеми? На мій погляд, ні. Він заганяє їх углиб, відкриває дорогу до вільного тлумачення статей Договору кожною стороною, а тому, постійно будуть виникати моменти напруги у відносинах з Україною. Кому це потрібно?». Йому відповів Міністр закордонних справ РФ І. Іванов: «Звертаюся до всіх членів Ради Федерації. Я цей Договір не готував, але несу за нього відповідальність. Хочу сказати, що цей Договір ні в чому не обмежує наші інтереси. Я для себе рішення прийняв і повідомив про нього з цієї трибуни. Я понесу персональну відповідальність, якщо Договір завдасть шкоду нашій країні».

У підсумку Результати голосування в Раді Федерації РФ по ратифікації Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Російською Федерацією і Україною, яке відбулося 17 лютого 1999 були наступними: за – 106, проти – 25, утрималося – 17, не голосувало – 30 [8].

Після ратифікації договорів парламентом Росії тема приналежності Криму як гостроконфліктна, що вимагає політичних рішень, була практично закрита, бо принципові рішення відбулися. Це, проте, не означало, що в наступні роки проблема російсько-українських відносин ніким не розглядалася крізь призму проблем Чорноморського флоту [9].

Болісне для російської історичної свідомості питання про «втрату» Криму і Севастополя каталізувало гостре розмежування з приводу принципів і стратегій поведінки, які могла б прийняти Росія після розпаду своєї імперії. Можна виділити три базових уявлення російських

експертів про післяімперської Росії, які багато в чому визначили констеляцію сил в розглянутій дискусії. Перше: установка на закріплення постімперського статус-кво на основі взаємного визнання «законних урядів» і рішуче зняття питання про «велику Росію», про «справжні кордони» Росії тощо. Друге: установка на порушення статус-кво з боку Росії – яка стиснулася просторово, але виграла в етнокультурній однорідності і повинна тепер набути активної націоналістичної ідентичності, яка вимагає возз'єднання з «руськими» краями країн СНД (зрозуміло, що в такому випадку постає питання не тільки про Крим, але про землі Північного Казахстану тощо). Третє: надія на подальшу мирну міждержавну інтеграцію в рамках СНД, яка поступово і побічно «поверне» росіянам значущі для них просторові символи. В дискусії про «Великий договір» носії першої позиції – а саме, виконавча влада РФ (чия легітимність генетично того ж роду, що й легітимність пострадянської «єдиної України») та діячі ліберального спрямування (для яких правове «зміст» держави важливіше його просторової «форми») виступили солідарно з комуністами як переважними носіями третьої позиції. Такий основний ідеологічний підтекст дискусії, але її аргументативна сторона далеко не завжди носила відкрито ідеологічний характер. Навпаки, лінія аргументації МЗС, тобто стратегія офіційного захисту договору, будувалася як спроба деідеологізувати зміст проблеми, пред'явивши ряд «технічних» доводів. Так, у своїй статті, присвяченій даній темі, міністр закордонних справ І. Іванов наголошує, що дилеми, навколо якої будується публічна полеміка про договір, – визнавати чи не визнавати український статус Криму і Севастополя? – як такої не існує. «Територіальну цілісність і кордони України, – пише міністр, – Росія визнала ще в першому Договорі 1990 року і в цілому ряді інших міжнародно-правових документів. Всі ці документи ратифіковані і діють». Відповідно, в цьому питанні, як би до нього не ставитися, ратифікація Великого Договору начебто нічого вже не змінює. Таким же чином офіційна дипломатія парувала і «побоювання» щодо того, що твердження договору про повне «взаємне визнання» створить можливість вступу України в НАТО: неврегульованих територіальних суперечок (які могли б стати перешкодою на шляху в Альянс) у Росії з Україною і так немає; відмова ж від ратифікації договору збільшить антиросійські настрої на Україні і зробить рух України до НАТО більш імовірним.

Не гармоніювала з цієї офіційною позицією тільки наполегливість самої української сторони, проявлена нею воля переможно завершити справу про Договір – що навряд чи може бути пояснено одним лише нетерпінням налагодити «добросусідські відносини».

У зв'язку з цим директор інституту країн СНД К. Затулін, чия стаття, опублікована в Новій Газеті після ратифікації в Держдумі, але ще до ратифікації в Раді Федерації, являє собою самий повний звід аргументації противників договору, пише: «Не дивно, що Україна так поспішно ратифікувала новий договір і так наполегливо вимагала цього від Росії: адже нині чинний договір між РРФСР і УРСР від 1990 р. визнає суверенітет України, але ... аж ніяк не її права на спірні території, наприклад Область Війська Донського або Новоросію. Бо ст. 6 наказує визнавати і поважати територіальну цілісність договірних сторін «в нині існуючих у межах СРСР кордонах». Не стало СРСР – немає і безперечною кордону між Росією та Україною, це очевидно».

В українському парламенті ратифікацію договору не підтримали народні депутати від блоку «Національний фронт» та депутатської групи «Реформи». За словами народного депутата О. Шандрюка, договір означав повне фіаско київської дипломатії і є зрадою національних інтересів України. Це думка українського парламентарія залишилося, звичайно, екстравагантністю. Але одночасно – і єдиною розрадою для всіх, хто оплакував успіх «антинаціонального» договору по іншу сторону відтепер «безперечною» кордону [10].

Як зазначає, В. Міроненко, протягом наступних років оцінки Договору залишилися в основному такими ж. Стаття К. Затуліна та О. Севастьянова «Дружба, співробітництво і партнерство між Росією та Україною?», що забезпечена підзаголовком «Два роки після обману

в минулому столітті» і опублікована в січні 2001 р., демонструвала незмінність позицій авторів як в оцінці російсько-українського «Великого договору», так і Угод по Чорноморському флоту. Більш того, вони знайшли додаткові аргументи, які підтверджують, з їхньої точки зору, правоту позиції противників договору дворічної давнини, особливо в частині положення Чорноморського флоту, який, як і передбачалося, став тією «больовою точкою», на яку Україна натискає, регулюючи взаємини з Росією [11].

Більш зважені підходи, ще в період до ратифікації договору і навіть до її підписання президентами двох держав у травні 1997 р., проявляли такі дослідники, як А. Здравомислов, Р. Євзеров, А. Мошес, А. Окара тощо. Зокрема, А. Мошес в 1995 р. був прихильником вирішення проблеми Чорноморського флоту на основі нових для того часу принципів: розподіл флоту, роздільне базування при визнанні повного суверенітету України над Севастополем, оперативна взаємодія флотів. При цьому малося на увазі введення цих принципів, що дозволяють «обмінювати» взаємні поступки в різних областях, в загальну канву російсько-українських відносин. Слово «взаємні» тут, зрозуміло, ключове: саме взаємності двостороннім відносинам не вистачало [12, с. 34].

Втім, в 1997 р. він був уже менш оптимістичним, констатує, що «знаходження компромісу з даного питання є, принаймні, в найближчій перспективі, малоімовірним. Конфліктність сторін була такою, що «навіть фактична втрата Чорноморським флотом через недофінансування боєздатності і сучасного рівня, що може привести ... до фізичного зникнення через кілька років предмета переговорів, не примушувала їх бути більш поступливими у пошуку компромісу» [13, с. 35-37].

Вищевказана стаття К.Затуліна та О.Севастьянова стала, мабуть, останнім зверненням до проблеми Крим – Севастополь – Чорноморський флот з позицій непримиренності інтересів в період до кінця 2004 року. Надалі оцінки стали більш помірними, а потім ця тема взагалі зійшла нанівець і поступилась темі економічних аспектів відносин [14, с. 5].

За більш сучасною оцінкою Р. Беляєва, для Росії Договір – це засіб забезпечення того, щоб Україна залишилась в орбіті її впливу і під російським контролем. Україна ж у питанні укладення Договору продемонструвала тактику уникнення гострих кутів і небажання піднімати питання, які не номінально, а дійсно мають значення [15].

Українські дослідники тлумачили зміст Договору у більш оптимістичному ключі, адже, за оцінками цілого ряду експертів, «Великий договір» між Україною та Росією 1997 року став одним з основних досягнень України за часи незалежності, адже Російська Федерація визнала Україну як незалежну державу, вдалось мирним шляхом розподілили активи, території – Росія відмовилась від зазіхань на частини української території. Відносини між Києвом та Москвою стали визначатися міжнародним правом [16].

Великий договір визначив основні принципи та правила взаємин України та Росії. Його духом і буквою сторони керувалися при укладенні угод на державному, міжвідомчому, між-регіональному рівнях. До прикладу, в преамбулі Договору про економічне співробітництво на 1998-2007 рр. було записано, що сторони укладають його, керуючись положеннями «Великого договору» [17]. Як зазначає Г. Удовенко, у відносинах з Росією треба насамперед керуватися саме цією угодою, в якій записані базові принципи відносин двох окремих незалежних країн [18].

На думку експертів Центру ім. Разумкова, «Великий договір» зняв багато проблем і визначив напрями подальшої взаємодії наших держав в економічній сфері, закріпив ряд ключових положень: про рівноправне та беззастережне визначення сторонами одна одну як стратегічних партнерів зі співробітництва на різних напрямках; неприпустимість використання сили однієї сторони проти іншої, включаючи економічні й інші методи тиску; принцип невтручання у внутрішні справи один одного, дотримання прав людини; неможливість підписання з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти іншого партнера; спільне вирішення непередбачених спірних ситуацій і проблем тощо [19, с. 12-15].

Хоча за іншими оцінками, Договір, за великим рахунком, так і не отримав свого розвитку, і, незважаючи на свою історію, залишився формальним документом, що не був доповнений конкретними механізмами реалізації [20]. При цьому, онтологічну цінність Договору визначає горезвісна формула: наявність краще відсутності. Хоча, звичайно, необхідно вказати і на інші досить важливі аспекти українсько-російських взаємин, які «більше живі, ніж мертві» саме завдяки Договору. Наприклад, базування російського флоту на території України, делімітація і демаркація українсько-російського кордону, розділ морського шельфу і пріоритетних морських зон [21].

За оцінкою ряду дослідників, зокрема, А. Гуцала, у Договорі закріплено в основному загальні положення, на зразок допомоги один одному, спільної роботи в міжнародних організаціях тощо. Хоча проголошувалося стратегічне партнерство, механізми його не були прописані ні у самому Договорі, ні у наступних угодах [22]. В. Корнілов з цього приводу зазначає, що і тоді, в 1997 році, навіть в тих умовах, він вважався паліативним документом, який в значній мірі вивів за дужки всі спірні питання, що існували на той момент між Росією та Україною. І вже тим більше через кілька років, багато його норм вже не відображали левову частку тих питань, які виникали. Було багато противників підписання такого договору, незважаючи на те, що на його підготовку пішло кілька років, і пізніше з'явилося багато охочих переписати багато з його норм і по можливості конкретизувати їх [23]. Із такою оцінкою частково погоджуються і дослідники українського Центру ім. Разумкова [24, с. 12-15].

Більш радикальної точки зору дотримується російський дослідник В. Ігрунов: «Ніякого змістовного навантаження Договір не має і просто декларує ряд позицій, як це роблять резолюції ООН, але, як показали події останніх десяти років, навіть резолюції ООН не рятують світ, наприклад, від війни. Єдине, що може зв'язати країни сильніше паперів та заяв, – це економіка, спільні торгові схеми і прибуток. Україна і Росія в цьому дуже схожі, олігархічні клани в якомусь сенсі нагадують сім'ї, але домовленості між ними відбуваються далеко не на рівні Договорів про співпрацю» [25].

За більш виваженою оцінкою А. Гуцала, укладення Договору стало формулою цивілізованого розлучення. В той період відносин основні питання вирішувались завдяки особистим контактам керівників держав та їх оточення. Проте Договір визначив принципи взаємовідносин з Росією в рамках міжнародного права [26].

Справді, Україна та Росія протягом довгого часу будували свої відносини без широко-масштабного договору про дружбу та співробітництво. Загальна конфліктність російсько-українських відносин протягом перших пострадянських років у значній мірі зумовила те, що співробітництво двох держав відбувалось без загального договору про дружбу та партнерство, який би регламентував основні аспекти взаємовідносин.

У середині 90-х років сторони прийшли до розуміння необхідності створення цивілізованих рамок відносин, що можуть дозволити рухатись вперед у співробітництві двох держав. На той час керівництво України та Росії поставило собі на меті наповнення реальним змістом декларацій про стратегічне партнерство між двома державами. Досягненню цих цілей мало сприяти підписання Великого Договору.

Незважаючи на парафування його тексту ще у лютому 1995 р., підписання президентами постійно відкладалось. Давались взнаки суперечки навколо питання розподілу Чорноморського флоту, напруга щодо проблеми статусу Криму, яку збільшували провокативні дії політиків на півострові і популістські рішення російського парламенту. Росія загалом достатньо боляче реагувала на питання, пов'язані з самостійністю України, необхідністю остаточно визнати те, що Російська Федерація не має територіальних претензій до України і не буде їх мати у майбутньому.

Відносна стабілізація ситуації у Криму, відновлення керованості півостровом з боку керівництва Української держави, що відбулось протягом 1995-1996 рр., оформлення політико-правових відносин України та Криму, яке завершила Конституція України 1996 р. сприяли

тому, наприкінці травня 1997 р. все ж було підписано і Договір про дружбу, співробітництво та партнерство, і угоди щодо Чорноморського флоту.

В підсумку, угоди стали виявом компромісу, на який пішли обидві сторони. Росії вдалось закріпити перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України протягом наступних 20 років, з базуванням в м. Севастополі на умовах оренди, і, тим самим, забезпечити військову присутність у Криму. При цьому, вона зуміла використати фінансову заборгованість, яку накопичила Україна за минулі роки і не обтяжити російський бюджет значною платою за оренду української території. Натомість, Україна отримала гарантії відсутності територіальних претензій з боку Росії, погрози щодо яких так часто звучали з вуст навіть високих посадових осіб у Москві і навіть знаходили свій вияв у рішеннях російського парламенту. Флот України також став базуватись у Севастополі, отримавши необхідні судна та інфраструктуру, хоча і значно менші, ніж російський флот.

Разом із тим, у певному розумінні підписання угод не призвело до розв'язання проблеми флоту, а лише законсервувало її. В розвиток цих угод не було підписано жодного міжурядового документу. Водночас Росія зберегла військову присутність на території України та додатковий засіб тиску у відносинах з Україною, не було вирішено питання демаркації та делімітації кордонів.

Загалом, можна погодитись із тим, що підписанням пакету українсько-російських документів 31 травня 1997 р. було суттєво знижено планку українсько-російського протистояння, знято напругу, створено нові можливості для справді плідних відносин на основі стратегічного партнерства. Договір дав Україні певний елемент стабільності і самоідентифікації. Він визначив порядок взаємовідносин з Росією в рамках міжнародного права. Водночас, процес узгодження текстів угод, підписання, ратифікації ще раз продемонстрував надзвичайно високий ступінь політизації україно-російських відносин. Питання, що не були змістовно пов'язані між собою вирішувались «у зв'язці». При цьому Росія використовувала різноманітні засоби тиску, які часто були успішними, а Україна зазнавала невиправданих втрат через неспроможність відстояти власні інтереси, а в ряді випадків – і чітко сформулювати їх.

Більша частина «Великого договору» безпосередньо присвячена співробітництву двох країн – торгово-економічному, науковому, військовому тощо. У ньому закріплено основні принципи україно-російських відносин: рівноправне та беззастережне визначення сторонами один одного як стратегічних партнерів зі співробітництва на різних напрямках; неприпустимість використання сили однієї сторони проти іншої, включаючи економічні та інші методи тиску; невтручання у внутрішні справи; дотримання прав людини; неможливість підписання з третіми країнами будь-яких договорів, спрямованих проти партнера; спільне вирішення непередбачених спірних ситуацій і проблем тощо.

Хоча, за іншими оцінками, «Великий договір» так і не отримав свого розвитку, і, незважаючи на свою історію, так і залишився формальним документом, в якому містяться загальні принципи, але не передбачено конкретних механізмів реалізації стратегічного партнерства. Не було їх визначено і у наступних україно-російських угодах. Справді, як і багато інших угод, укладених Росією та Україною, він був спрямований радше на досягнення актуальних на момент підписання політичних цілей, а не на створення надійного фундаменту для співпраці.

Мають під собою підстави і твердження про те, що через вказані обставини Договір з часом втратив своє значення. Двосторонні міждержавні відносини було підмінено особистими домовленостями з тих чи інших питань та дипломатією «без краваток». Основні питання продовжували вирішуватись завдяки особистим контактам керівників держав та їхнього оточення.

Хоча, звичайно, необхідно вказати і на досить важливі аспекти українсько-російських взаємин, які вдалось зсунути з мертвої точки саме завдяки Договору: питання базування російського та українського флотів, делімітації і демаркації українсько-російського кордону, роз-

ділу морського шельфу і пріоритетних морських зон, і, нарешті, було остаточно врегульовано питання взаємного визнання територіальної цілісності.

Щодо майбутнього Договору, то, як слушно зазначив А. Гуцал, при вдосконаленні Договору Україна зацікавлена в формуванні міжнародно-правової бази, яка буде спрямована на недопущення ситуацій, в яких Росія намагається використати асиметричну взаємозалежність між двома державами. Нова редакція Договору, повинна була б зафіксувати нелегітимність односторонніх дій між стратегічними партнерами, неприпустимість будь-яких форм шантажу, зобов'язання уникати дій, які спрямовані на підрив міжнародного іміджу одного із партнерів та інших недружніх дій [26].

Література:

1. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – 04.06.1999. – № 20.
2. Христенко В. «Большой» Договор России и Украины – 10 лет дружбы, сотрудничества и партнёрства? // Единая Русь [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.edrus.org/content/view/10823/47>. – 03.11.2008.
3. Россия-Украина. Большой договор. Ход дискуссии // Русский журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://old.russ.ru:8083/discuss/ukraine/20020726-hod.html> – 14.07.2006.
4. Мироненко В.И. Российско-украинские отношения в 1991 – 2002 гг. Историографический очерк. – Российская Академия Наук Институт Европы. – Москва. – 2004. // Интернет-сайт В.И. Мироненко [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://vimironenko.narod.ru/sci/sci0002/sci0002.htm#_ftnref136.
5. Стенограмма (сокращённая) парламентских слушаний на тему: «Договор о дружбе, сотрудничестве и партнёрстве между Российской Федерацией и Украиной – путь к новым межгосударственным отношениям» // Содружество НГ. – 1998. – №3.
6. Рахматуллин Р. Обещание Севастополя. «...Хочу по-прежнему здесь учинить Русь» // Содружество НГ. – 2000. – №9.
7. Россия-Украина. Большой договор. Ход дискуссии // Русский журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://old.russ.ru:8083/discuss/ukraine/20020726-hod.html> – 14.07.2006.
8. Христенко В. «Большой» Договор России и Украины – 10 лет дружбы, сотрудничества и партнёрства? // Единая Русь [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.edrus.org/content/view/10823/47>. – 03.11.2008.
9. Загулин К., Севастьянов А. «Дружба, сотрудничество и партнёрство» между Россией и Украиной. Два года спустя после обмана в прошлом веке // Содружество НГ. – 2001. – №1.
10. Россия-Украина. Большой договор. Идеология дискуссии, аргументация сторон. // Русский журнал [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://old.russ.ru:8083/discuss/ukraine/20020726-text.html> . – 14.07.2006.
11. Мироненко В.И. Российско-украинские отношения в 1991 – 2002 гг. Историографический очерк. – Российская Академия Наук Институт Европы. – Москва. – 2004. // Интернет-сайт В.И. Мироненко [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://vimironenko.narod.ru/sci/sci0002/sci0002.htm#_ftnref136.
12. Мошес А. Российско-украинские отношения в период до 2000 года // Россия и её соседи. Научн. доклады Московского центра Карнеги. – Вып. 1. – 1995.
13. Мошес А. Конфликтный потенциал в российско-украинских отношениях. Взгляд из России // Этнические и региональные конфликты в Евразии. В 3-х кн. Кн. 2 «Россия, Украина, Белоруссия». – М., 1997.

14. Дубнов В. Десять лет спустя // Новое время. – 2001. – №35.
15. Беляев Р. Большой договор // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1432.html> – 19.12.2008.
16. Луб'янов І. Чи Україна стане європейським Зімбабве, покажуть найближчі три-чотири роки. – Журнал «Країна». – №135. – 23.08.2012.
17. Пашков М. Україно-російські відносини – стан «стабільно важке» // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1409.html> – 25.11.2008.
18. Шторгін І. Удовенко: Дію «Великого договору» між Росією та Україною вигідно продовжувати // Радіо «Свобода» [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/1293208.html> – 1.10.2008.
19. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова // Національна безпека і оборона. – №2. – 2007.
20. Пашков М. Україно-російські відносини – стан «стабільно важке» // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1409.html> – 25.11.2008.
21. Крысенко А. Ухудшение украинно-росийских отношений – маловероятно // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1437.html> – 26.12.2008.
22. Гуцал А. Нас ждёт катарсис. Большой договор между Украиной и Россией: от проекта влияния к проекту развития // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1426.html> 10.12.2008.
23. Корнилов В. Проблемы в отношениях с Россией неустанно генерируются самой Украиной // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1417.html> – 03.12.2008.
24. Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова // Національна безпека і оборона. – №2. – 2007.
25. Игрунов В. О том, на что способна российская ревность. Большой договор между Украиной и Россией: от проекта влияния к проекту развития // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1427.html> – 12.12.2008.
26. Гуцал А. Нас ждёт катарсис. Большой договор между Украиной и Россией: от проекта влияния к проекту развития // Диалоги [Електронний ресурс]. – Режим доступа: dialogs.org.ua/ru/dialog/page89-1426.html . – 10.12.2008.